

Po Krpanovih sledih: Martin Krpan – junak na robu

MILAN TROBIČ

UVOD

Ko sem premišljeval o naslovu tega prispevka, sem omahoval: naj iščem kak nov naslov ali naj ostanem pri naslovu svoje knjige *Po Krpanovih sledih* iz leta 2005? Odločil sem se za slednjega zaradi povsem preprostega razloga: do lika Martina Krpana me je pripeljalo raziskovalno delo v času študija na magistrski stopnji, sledile so raziskave pojavnosti kontrabanta in tihotapstva na doktorski stopnji in naposled se z odsevi Krpanovega lika srečujem še danes ob terenskem raziskovalnem delu.

Knjiga *Po Krpanovih sledeh* je nastala na osnovi mojega magistrskega dela *Sindrom Martina Krpana – med junaštvom in razbojništvom* in na podlagi tedanjega študijskega in terenskega raziskovalnega dela. Pri tem sem večkrat prišel do podatkov, povezanih z izročilom o kontrabantarjih in tihotapcih. Nekaj teh podatkov sem nato v dopoljnjeni in razširjeni obliki objavil leta 2003 v knjigi *Furmani*, druge pa sem uvrstil v knjigo *Po Krpanovih sledeh* (Trobič 2005: 11) in pozneje tudi v doktorsko disertacijo. Pripovedovalci na terenu so pogosto navajali povest Frana Levstika o Martinu Krpanu in k temu dodajali svoje spomine na kontrabantarje in tihotapce, ki jih imajo za edine in prave Krpanove naslednike. Ob teh izkušnjah so poudarjali močnega Krpana in njegovo pretkanost, ki ni bila tuja niti povsem konkretnim posameznikom, ki so se ukvarjali s kontrabantom in tihotapstvom, še daleč tam v polpreteklem času. Povezave s Krpanom so v pogovorih z ljudmi večkrat pripeljale do tega, da so ti v svoje pripovedi in razmišljanja vpletali tudi ocene razmerja med posameznikom in državo in njenimi represivnimi organi, od policajev-žandarjev do vojske in carine. To pa je ravnanje, ki ga najbolje kaže sam Krpan. Poleg tega je v teh opisih šlo praviloma za odnos mi – drugi oziroma mi – država. Slednja pogosto nastopa kot tujek, ne glede na to, kdo jo vodi. Ljudje pa so do nje in njenih dejavnosti zadržani in previdni. V tem smislu se je oblikoval tudi poseben odnos do tistih, ki kršijo zakone, kar se kaže v mnogih primerih strategij preživetja, ne samo ko govorimo o Martinu Krpanu. Slovenci namreč radi pogledamo skoz prste tistim, ki se ne ozirajo na zakone in represivni državni aparat. Vendar gre pri tem za nekakšno selektivnost: nekateri kršitelji imajo namreč skoraj popolno zaslombo med ljudmi, medtem ko so drugi uvrščeni med kriminalce in s tem izločeni iz skupnosti. Vendar so pogovori z ljudmi pokazali, da je precej primerov, še posebej ko nekdo, сосед ali kdo tretji, čez noč obogati, pa ga ljudje ne obsojajo, ampak so mu prej nevoščljivi in mu pripišejo veliko mero iznajdljivosti. Takšne oznake so deležni tudi posamezniki, ki se po javnem mnenju ukvarjajo z domnevnimi kriminalnimi posli, ki jih represivni organi nikoli ne dokažejo. To se je zelo razširilo v in po času tranzicije in privatizacije, ko smo vsi državljani prejeli lastninske certifikate. Tako imamo tudi v svoji državi nekakšna dva pola, in sicer iznajdljive posameznike, ki jih ljudje ne obsojajo do tistega trenutka, ko sami niso neposredno prizadeti ali oškodovani, in na drugi strani lastno državo, ki jo čutimo kot nekakšno prisilo, tuj element, ki zataji v odločilnih trenutkih, ko sta ogrožena premoženje in osebna varnost.

Martin Krpan predstavlja osebo, ki nosi močan junaški naboj, postavljen v hojo po robu, med zakoni države, legalnostjo in legitimnostjo preživetja. Krpan uporablja strategije ravnanja, ki so značilne za predstavnike obmejnih, majhnih narodov in tako imenovane mediteranske družbe. Tako na primer na Siciliji goljufanje države ni bilo nikoli zločin. Družbe v Sredozemlju namreč nosijo v sebi globoko zakoreninjen odpor proti javni oblasti, državi in njenim zastopnikom. Ti predstavljajo moč, katere glavna značilnost je, da je »šibka do močnih in močna do šibkih« (Giordano 1995: 61). Tu seveda ne gre samo za značilno mediteransko ravnanje, saj se podobno dogaja, na primer, tudi v Vojni krajini, med Uskoki, na številnih mejnih področjih in drugod.

Kontrabantar (avtor: Marino Samsa; Trobič 2005).

Martin Krpan s svojim kontrabantom in pretepanjem finančnih stražnikov, mejačev, kaže na odnos do oblasti, ki mu je tuja, odtujena. To pa je sprejemljivo ravnanje za pripadnike ne samo sredozemskih, temveč tudi drugih podrejenih družb, kjer je globok prepad med državo in vsem, kar ji pripada, in družbo oziroma posameznikom.

Krpan kaže tudi svoj specifičen pogled na svet. »Slišal sem, da vsi ljudje vse vedo; na svetu se pa vse dobi; pa bi se ne dobil tudi junak nad Brdavska?« Pri tem je struktura njegovega svetovnega nazora logična: Krpan ne javka kakor idealist cesar »ni ga mislim, pod soncem junaka«; pač pa ve, da se dejanja preverjajo v označevalcu. Gospoda hiti od besed k dejanjem in se da poklati - Krpan pa je teoretik, to se pravi »kmet je kmet, ne magister. Nikar praznih besed ne razdirajte!« ne

junak, »saj se ne zna bojevati, kakor gre junakom,« si misli Brdavs. Izid dvoboja je za Krpana teorem, ki ga je treba izpeljati iz kakega veljavnega aksioma. Tu pa je priložnost za Levstikovega Slovenca, da pokaže, v čem je superioren nad zgodovinskim velikim svetom. (Skušek Močnik 1978: 199)

KRPAN – SINONIM, ZGLED

Levstikov Krpan je že kmalu po nastanku postal nekakšen sinonim za opisovanje kontrabantarja: ta mora biti močan junak, hrust, doma na majhni kmetiji, premaga številčnejše finančne stražnike in se ne zmeni za nevarnosti. Delovanje posameznikov v omenjenih skupinah tihotapcev in kontrabantarjev je bilo poleg tega, da so jih »uradno preganjali« tudi pod neposredno pristojnostjo oblasti, ki je kontrabant in tihotapstvo celo podpirala kot način boja proti monopolu druge, konkurenčne države.

Tu mislim predvsem nekaj stoletni boj habsburškega dvora proti Beneški republiki. Tako so denimo Benetke, nekdanja bizantinske uprave v severnem Jadranu, nato svobodna oligarhična republika, s svojim imperializmom tekmovali s cesarstvom. Le-to jim ni odgovarjalo samo z vojaško silo, temveč tudi z administrativnimi in gverilskimi postopki. Kot svoje pristanišče je ščitilo Trst, spodbujalo in ščitilo uskoške pirate iz Senja ter obnovljalo njihovo populacijo s prišleki iz Krajine. Poleg tega je dopuščalo in nemara celo spodbujalo kontrabant in tihotapstvo, ki sta posegala v beneške monopole in omogočala – prek kranjskih in štajerskih kmečkih prekupčevalcev – prehajanje piratskega plena iz Trsta v notranjost celine. (Rotar 1993: 158–9)

Merjenje moči (avtor: Marino Samsa; Trobič 2005).

Da gre pri ilegalni trgovini ali prenašanju blaga, izdelkov in drugega čez mejo za dve obliki (kontrabant in tihotapstvo), ki imata vsaka svoj pomen, sta opozorili tudi Špela Pogorelec in Nataša Rogelja. Tako sta zapisali,

da tako tihotapstvo kot kontrabant pomenita v slovarju slovenskega knjižnega jezika eno in isto, v pogovornem jeziku v Istri in v spominu ljudi pa ne živita kot soznačnici. Beseda tihotapstvo se nanaša bolj na meddržavno ilegalno trgovino, medtem ko se je v obravnavanem obdobju med obema vojnama pod kontrabant štel vse, s čimer si prevaral finančno stražo, torej davkarijo znotraj države. Poleg tega nosi kontrabant s seboj tudi socialno noto, način preživljanja ter vsakdanjost in kontinuiteto tega dejanja skozi zgodovino tako Istre kot drugih območij Slovenije. Ob nenehnem spreminjanju meja, zakonov, oblasti in predpisov so se ljudje največkrat morali znajti na lastno pest. Tako kontrabant ni pomenil načina, kako obogateti, temveč kako preživeti. Prav zato, ker je kontrabant uzakonjala stiska, ni to dejanje nosilo s seboj negativnega predznaka. Krpanovski karakter je v Sloveniji navzoč že od nekdanj, zgodba o kontrabantarju brez krivde, Martinu Krpanu, pa ni enkratna, časovno in prostorsko omejena, ampak se razteza po časovnem in prostorskem horizontu slovenskega etničnega ozemlja. (Pogorelec in Rogelja 1998: 1)

PRILJUBLJENOST

Če v Googlov iskalnik vtipkamo Martin Krpan, nam ponudi 300.000 zadetkov.¹ Zakaj je Martin Krpan tako priljubljen oziroma zakaj je njegovo tihotapstvo postalo kontrabant in s tem ne več tako hud prekršek, kakršen bi bil, če bi ostal pri tihotapstvu? Odgovor prinašajo njegova moč, odločnost in preprostost, ki mu dajejo zavetje v skupnosti in njenih nenapisanih zakonih. Krpan namreč po mnenju ljudi ni zakrknjen tihotapec, ampak kontrabantar, je tako rekoč maščevalec za vse storjene krivice in ponižanja. Njegovo preprosto obnašanje pa mu daje nekakšen alibi za prepovedane posle. Postal je tudi nekakšno merilo ali standard, po katerem so oblikovani poznejši junaki. Odlikujejo jih pogum, nadnaravna moč in premetenost. Še zlasti fizična moč in zvitost sta značilnosti, ki ju med novodobnimi Martini Krpani iščejo organizatorji prireditve za najmočnejšega Slovenca. Ta vzbuja različne

1 Preverba februarja 2017.

odmeve in kritike. Po eni strani gre za očitke, da so ta tekmovanja slab posnetek ameriških, tako rekoč filmskih borb orjakov, in da gre za vpliv iger brez meja. Druge ocene so prizanesljivejše, češ da je treba razvijati svoja tekmovanja, na katerih bi oživiljali zgodbe, dogodke iz preteklosti, na primer boj s Turki, Krpanov boj z Brdavsom in podobno. Organizatorji viteških iger pri Predjamskem gradu opazajo, da obiskovalce v odmorih med viteškimi dvoboji pritegnejo predvsem tako imenovane srednjeveške tržnice in kmečke igre, ne pa prikaz gosposke pojedine ali grofovski sprejem.

Miran Košuta je v svoji knjig zapisal stališče,

da je prav Martin Krpan tudi v slovenski literarni zgodovinski in nacionalni zavesti simbol neomajne svobode, prvinske moči in suverenosti, leposlovno utelešenje narodne samobitnosti par excellence. »Dark side of the moon«, druga, »temna« stran Levstikovega junaka – njegovo tihotapstvo, prepovedano trgovanje s soljo – nam je bolj ko ne obrobna, manj pomembna... (Košuta 1996: 179)²

TEZA

Moja teza je, da gre za sindrom Martina Krpana, ki ga najbolje kaže odnos v slogu »z glavo prikimavati in držati figo v žepu!« Sindrom je glede na spoznanja, do katerih sem prišel, navzoč v tako imenovanih sredozemskih družbah, pa ne samo tam, temveč ga zasledimo tudi v okolju, kjer narodi živijo na t. i. robnih, mejnih območjih, ob poteku državnih mej, ki se nenehno spreminjajo. Junaški lik Martina Krpana sicer močno zasenči njegovo temnejšo tihotapsko stran, vendar se je junak nikakor ne sramuje, temveč jo celo poudari do tolikšne mere, da preskusi samega cesarja - vrhovno oblast, ko mu pove, kakšna je njegova želja: dobiti potrdilo, da bo lahko s privoljenjem države nemoteno tovoril tihotapsko blago!

POGLEDI

Zanimiv je pogled Petra Burkeja, ki je za obdobje predindustrijske Evrope med letoma 1500 in 1800, zapisal, da je zunaj mest opazna

2 Za sol kot »ključni predmet« Levstikovega Krpana glej Hladnik 2002.

precejšnja mera nezaupanja do vseh, ki ne pripadajo ozkemu krogu sorodnikov in prijateljev; pripadnost temu krogu je namreč značilnost tradicionalnih družb. S tem je povezana tudi podoba sveta kot prostora »omejenih dobrin«, v katerem lahko posameznik napreduje samo v škodo drugega. Burke je dodal, da takšno pojmovanje sveta ni brez osnov povezano z družbami, ki nimajo gospodarske rasti. Posledica tega je bila široko razširjena zavist, »zli pogled« in strah pred zavistjo. Takšno je, na primer, verovanje, da so lahko čarovnice izmolzle mleko sosedovih krav s pomočjo nadnaravnih sil. Zato so ljudje poznali čarovnije, s katerimi so šteli domače živali in preusmerjali zlo na tujo živino. Ljudje pa, kakor da so verjeli, da ni mogoče zamenjati sistema, temveč se lahko spremeni samo položaj, ki ga ima posameznik v tem sistemu (Burke 1991 [1978]: 143).

Ob tem ne gre spregledati razmišljanj Christiana Giordana:

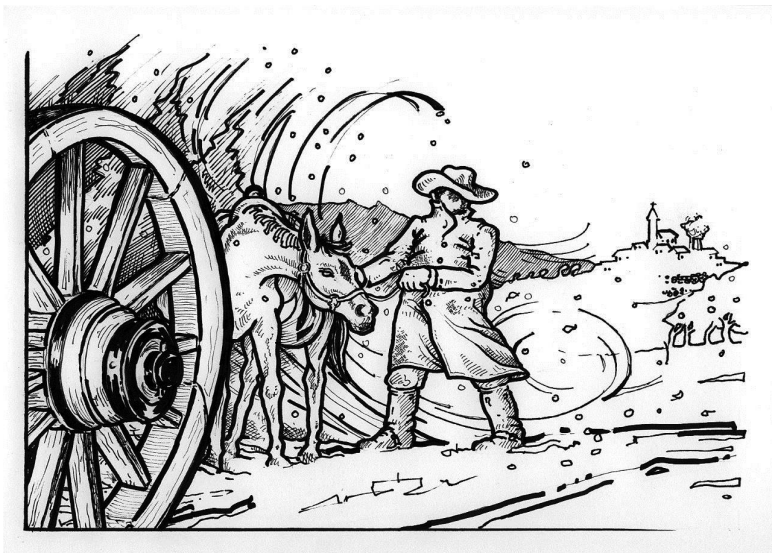
Skupnost, ki išče kohezijo in s tem tudi kolektivno identiteto, se ne obrača le na »mite o nastanku«, temveč tudi ustvarja »vzornišvo«. Tudi v tem primeru gre tako rekoč vedno za ažuriranje zgodovine, ker – če pustimo ob strani različne »kulte osebnosti«, ki so jih sprožali totalitarni sistemi, da bi slavili figure resničnega vodje, in ki so dejavni tudi še danes – se »vzornišvo« kot skupek vrlin, ki se jim je treba čuditi in jih po možnosti posnemati, dodaja eminentnim likom iz preteklosti. »Vzornišvo« se tako nadaljuje z ažuriranjem zgodovine. Ko usmerimo pozornost na vrednote tistih, ki so zaznamovali ali celo ustvarjali preteklost neke skupine, je jasno, da si skupnost na tak način prizadeva k poudarjanju svoje večvrednosti v sedanosti. V takem primeru postane ustvarjanje »vzornišva« glavni element »boja za priznanje« določene družbene skupine. Posebej zanimivo se mi ne zdi vztrajanje pri »neogibnosti« ali »nuji«, da se obračamo k »vzornišvu« v kolektivnih praktičnih identitetah, temveč omogočanje različnih načinov in posebnih razlogov za ustvarjanje »spoštovanja vrednih osebnosti« v dani družbi. Poudaril bi podmeno, da je ustvarjanje »vzornišva« ponavadi zasnovano na »sanktifikaciji« ali »heroizaciji« zgodovinskih osebnosti. Toda merila, ki so potrebna za to, da bi nekoga razglasili za »svetnika« ali »junaka«, se v marsičem spreminjajo od skupine do skupine in to velja tudi za tisto, kar imenujemo »evropski kontekst«. (Giordano 2001: 79–80)

Krpan je predstavljal nekakšen prototip za vse tiste, ki so se gibali na meji med legalnostjo in legitimnostjo. Njegovi nasledniki so tihotapci in predvsem kontrabantarji, ki so delovali v vseh zgodovinskih obdobjih in še zlasti v času med obema svetovnjima vojnoma. Poleg tega menim, da je Levstik Krpanov lik upodobil na temelju izročila o tovarnikih in njihovi kontrabantarski dejavnosti. Ta je bila velikokrat podaljšek ilegalnega načina delovanja habsburškega dvora, ki je na

področju Jadrana od sredine 14. stoletja skušal zlomiti premoč Beneške republike. V luči teh podatkov iz knjige Darka Darovca *Davki nam pijejo kri* (Darovec 2004) gre pri Krpanovem kontrabantu pravzaprav za dejavnost, ki jo je v severnem Jadranu podpiral hitro razvijajoči se Trst, ki je bil v rokah Habsburžanov. Zato ni presenetljivo, da se srečanje med Krpanom in cesarjem Janezom odvije tako, kakor se, brez velikega presenečenja z obeh strani. Tu je tudi del odgovora na vprašanje, zakaj je Krpan med ljudmi tako priljubljen. Krpanov kontrabant je načeloma nelegitimen, vendar skrivoma zaželen in dobrodošel. Krpanova slava je, na primer, po oceni enega od mojih sogovornikov, tudi v tem, da v njem vidimo močnega možakarja, ki se znajde in ki so ga nekoč učitelji postavljali ob bok Adamu Ravbarju, zmagovalcu v bitki proti Turkom pri Sisku. Takšna primerjava se pogosto sliši, zato ni nenavadno, da si ga toliko krajev lasti za svojega in so se ljudje pripravljene tudi sprejeti, kdo ima prav in kdo se moti oziroma kdo je do Krpana upravičen in kdo ne. V tem lahko zasledimo tudi elemente sindroma Martina Krpana (Trobič 2005: 14–5).

Martin Krpan je naš najpopularnejši kontrabantar, čeprav ga vsi označujejo za tihotapca, ki v svojem poslu ni bil ne osamljen ne prvi. Pravi tihotapski podvig je bilo na primer že tovorjenje Biblije, ki jo je v pruskem luteranskem središču Wittenberg ob Labi leta 1583 natisnil Jurij Dalmatin. Biblija nosi letnico 1584, izdajo so financirali deželni stanovi, tamkajšnji tiskar Selfisch jo je opremil z bogatimi lesorezi. Knjigo so nato v naše kraje pretihotapili skrito v sodih, dobra polovica od 1500 izvodov je prišla na Kranjsko, nekaj manj kot četrtnina naklade pa na Štajersko in Koroško (Sitar 1999: 128). Kontrabantarstvo imamo tako že v genih, kot je zapisal Lucijan Pelicon, in pri tem je Krpan vzornik in občudovanja vreden lik. Ob vseh tradicijah ne gre pozabiti na žive spomine na solarstvo, saj so se nekoč cele vasi in družine ukvarjale ne le s pridelavo, ampak tudi s trgovino s soljo. Taki »trgovci« so trgovali z vozovi še daleč v polpreteklo obdobje, saj so svojim sorodnikom v notranjost nosili manjše količine soli za osebno rabo. To so počeli do sredine minulega stoletja. Švercanje je bilo v vsakdanjem življenju tako močno zasidrano, da so znani primeri, ko se je neka taka švercarka v času pod Italijo poročila prav zaradi švercanja in vezi, ki jih je spletla ob tem (Pelicon 2000: 6).

Zanimivo pri vsem je, da so pogledi na Krpana zelo različni. Po eni strani se ljudje nad njim in njegovimi dejanji navdušujejo, po drugi mu očitajo počasnost in drobnjakarstvo. Tako je Anton Trstenjak zapisal, da ga ob misli na slovensko suverenost nehote motita narodni povesti o Petru Klepcu in Martinu Krpanu, da ne omenja spečega Kralja Matjaža. Trstenjak je takrat od nekega kulturnika dobil izzivalno

Martin Krpan na poti (avtor: Marino Samsa; Trobič 2005).

pismo, češ, če piše psihologijo slovenskega človeka, naj vendar ne poveličuje preveč njegovega značaja. Splošno je poznano, da so se njegove poteze izkristalizirale v tipih, ki kakor Peter Klepec ali Martin Krpan sicer razodevajo moč in naravno pamet, hkrati pa nazorno kažejo slovensko politično nemoč, pravzaprav nezmožnost, da bi kaj dosegel. Če pri tem misli še na spečega Kralja Matjaža ali na pravljичno Lepo Vido, se takoj razodeneta pristna slovenska utopičnost in zasanjanost v prihodnost, ki ne bo nikoli resničnost (Trstenjak 1991: 194). Za Trstenjaka je tak tudi slovenski politik in slovenski človek – pokoren podanik. Po njegovem se je Martinu Krpanu sicer posrečilo priti na sam cesarski Dunaj in tam izbojevati zmago »zase«. Toda tudi on se je takoj zadovoljil s trohico; namesto da bi nadaljeval do dokončne zmage zase in za svoje ljudstvo, se je zadovoljen vrnil nazaj v svojo garaško revščino. To spominja na sodobna razmišljanja: naj se imajo, kakor hočejo, samo mene naj tu spodaj pri miru pustijo. Martin Krpan se na Dunaju ni vedel, kakor bi se državnik, marveč je ravnal kot »zmagovit« podanik brez suverene države, zadovoljil se je z drobcem svojih podaniških želja in se s to »zmago« vrnil domov. Slovenskemu bajeslovnemu narodnemu junaku, ki je podzavestna usedlina slovenskega človeka, manjka suverena državniška drža. V njem kljub nadpovprečni zmožnosti prevladuje tip državljanske pokorščine in discipline. Tako so tudi naši vodilni politiki z redkimi izjemami redno razodevali bolj smisel za disciplino in popuščanje kakor za suvereno državniško vztrajanje (nav. delo: 195).

Raziskovanje sledi Martina Krpana je pokazalo vrsto zanimivih podrobnosti, ki so na prvi pogled zelo vsakdanje. V prvi vrsti gre za spoznanje, da so zadeve, še posebej ko govorimo o načinih ravnanja in strategijah preživetja, drugačne, kakor se nam kažejo na prvi pogled. Strategije oziroma njihove razlage so bolj ali manj le nadaljevanje mimikrije, obrambnih mehanizmov, ki služijo za ustvarjanje lastnih majhnih vrtičkov. Slovenci se z elementi sindroma Martina Krpana kažemo kot narod, ki uporablja med drugimi tudi strategije ravnanja in preživetja, ki jih najdemo v sredozemskih kulturah in družbah. To velja, na primer, za razmerje med legalnim in legitimnim, za odnos, ki ga imamo do »tistega, ki se znajde«. Ta je razmeroma pozitiven, ko gre za diskurz o nekom, ki si je na nelegalen način pridobil materialne koristi, pa pri tem sami nismo bili neposredno prizadeti. Če smo v to vpleteni ali smo bili pri tem prizadeti, se presoja spremeni. V želji po maščevanju smo pripravljene na tožbe, tudi na fizično obračunavanje in naposled smo odgovornost za lastno naivnost sposobni prenesti na državo, ki je nesposobna, skorumpirana, podkupljiva, lažniva in podpira barabe. Po drugi strani je veliko primerov, ki kažejo na zanimiv odnos do države in njenih ustanov, represivnih organov in »državne pravice«: prikrito smešenje vzvišenih in odtujenih oblastnikov je poznano od nekdaj in prav Krpan s svojim jezikanjem potrjuje to prastaro navado.

Zgled za to je zapis Andreje Žele o tem, kako so si ljudje v Pivki, po starem v Št. Petru, razlagali pravico. Naslov zgodbe je »Hiša laži«, vse pa se je dogajalo pod staro Avstrijo. V zgodbi nastopata brata Tone in Jože. Tone je bil bolj prebrisan, Jože pa je bil doma in je kmetoval. Nekoč sta gledala proti mestu in Jožetu je bila vseč lepa hiša, sodna palača, hiša pravice. Tone mu je takoj zabrusil, da mu bo že dokazal, da to ni nikakršna hiša pravice, ampak hiša laži. Čez nekaj časa si je Tone od brata sposodil 20 goldinarjev, češ da bo kupil junca. Tone mu denarja ni hotel vrniti in se je pretvarjal, da ga sploh ni dobil. Jože se je odločil, da poišče pravico v hiši resnice, in Tone se je s tem strinjal. Ko sta dobila sodni poziv, je Tone obiskal Jožeta in mu potarnal, da za sodišče nima primerne obleke in Jože mu je takoj posodil žametni »reklc« in klobuk. Na sodišču je sodnik najprej zaslišal Jožeta in nato še Toneta, ki se je branil s tem, da je Jožeta obtožil kot največjega lažnivca, ki je sposoben trditi, da je njegov tudi »reklc«, ki ga je imel na sebi. Jože je ob tem takoj zavpil, da je ta »reklc« res njegov, enako klobuk. Tone je rekel sodniku: »No, ste videli sedaj, gospod sodnik!« Ta pa je samo zakričal in oba nagnal. Na poti domov je Tone bratu zagotovil, da mu bo vrnil obleko in denar, saj mu je želel samo dokazati, da to ni hiša pravice, ampak hiša laži (Žele 1996: 145).

Elemente, ki jih prinaša že Krpan, ko zarisuje svoj odnos do oblasti, najdemo tudi pri njegovih naslednikih ali sodobnikih, tihotapcih in kontrabantarjih. Tudi tem ni šlo samo za nagajanje oblastem, marveč tudi za prepričanje, da je kontrabant nekaj povsem sprejemljivega in vsakdanjega. Zanje je bilo tako in nič drugače. Rek »Saj vsi kradejo!« nas v ničemer ne izključuje, prej nasprotno. Taki in podobni izreki so bolj ali manj stereotipi, s katerimi skrivamo v omari lastne okostnjake. Odkrivanje Krpanovega sindroma je odkrivanje narodovega »značaja«, ki je precej drugačen od podobe, ki so jo ustvarjali rodovi izobražencev, pisateljev, politikov in tudi povsem navadnih ljudi. Strategija »delanja fasad«, da sosedi vidijo le našo urejeno zunanost, se sprevrže v svoje lastno nasprotje in samo še pogloblja krpanovstvo, ki ga v njegovi svojejavosti ne more krotiti niti lastna iniciativa. Krpanove trma, jezičnost, uporništvu, tihotapstvo in »vera« v lastni svet vrednot so navzoče danes. Pri tem je zelo izrazita težnja, da bi se drugim kazali v boljši luči, kakor pa dejansko smo. Navdušenje nad tujim, še posebej ko gre za predstavnike posamičnih narodov, za katere menimo, da so razviti, je precej drugačno od tistega, ki ga namenjamo našim »sorodnikom z juga«. Ob naštetem je zanimiv tudi odnos do kriminala. Ljudje zelo obsojajo najrazličnejše kriminalne oblike, ki zadevajo lastnino in sodijo v domeno gospodarskega kriminala, medtem ko kontrabant in tihotapstvo ne sodita med izrazito negativna dejanja. Novice, ki jih beremo ob krajah ženskih torbic, dobijo večji negativni prizvok, saj tatovi s tem dejanjem neposredno posežejo v lastnino konkretnega posameznika, kar je najhujši greh. Ko govorimo o tihotapstvu, še posebej, ko gre za trgovino z belim blagom oziroma z ekonomskimi emigranti, stvari že niso tako negativne – vendar spet le do trenutka, ko se postavi vprašanje, kje naj bo azil za prebežnike. V primeru, ko država dela na svojo pest, so se prebivalci vasi ali mest pripravljene organizirati v vaške straže, iniciativne odbore in druge oblike z enim samim namenom, spraviti nevarne tujce čim dlje od svojih bivališč.

STEREOTIPI IN SINDROM

Ob tem ne gre pozabiti na tako imenovani stereotip ponižnosti in hlapčevstva, ki je, po Janeku Museku, frustracijski proces. Stereotipa o ponižnosti, hlapčevanju in neagresivnosti ne ustvarja tisti, ki se s takšno vlogo sprijazni, temveč tisti, ki se z njo noče sprijazniti. Podredljivi

človek se ne pritožuje zaradi podrejanja, pač pa se zaradi tega pritožuje dominantni človek, ki ga drugi prisilijo k pokornosti. Poleg tega je avtostereotip o ponižnosti in neagresivnosti nezavedno psihološko sredstvo, ki mora razorožiti nasprotnika in njegovo agresivnost in ki hkrati uspešno tolaži lastno moralno vest, lastni nadjaz, ki pač ne dovoljuje agresivnosti. In, kakor ugotavljajo teoretski psihoanalitiki, je »slovenski nadjaz« poseben problem (Musek 1994 : 183).

Sindrom Martina Krpana najbrž ni tako izrazit kot opisani stereotipi, razvidni tudi pri Krpanu, ki pa s svojim ravnanjem vnaša nove elemente, ki te stereotype presegajo. S tem smo blizu tihotapstvu, skrivanju, trmoglavosti – ali, lepše zveneče, posebnosti in brezkompromisnosti. In spet se vrnemo na začetek, kaj ljudi pri Krpanu vznemirja, zakaj Krpana občudujejo? Pogled na to dajejo tudi članki o tekmovanjih za naslov najmočnejšega Slovenca – novega Martina Krpana. Asja Matjaž je napisala članek o Ljubljančanu Borisu Vidmarju, ki se je leta 1995 odločil, da bo pripravil povsem domačo tekmovalno igro v moči in spretnosti – navdih zanjo je našel v Levstikovem Martinu Krpanu – ni pričakoval, da bo zanimanje zanjo iz leta v leto tako raslo, da bo vse več fantov in mož, ki bi želeli osvojiti naslov najmočnejšega Slovenca in bi bili za to pripravljene tudi kaj narediti. Sploh pa ni pomislil, da bi se s slovenskimi fanti želeli pomeriti tudi tujci. Zelo zanimivo je nadaljevanje članka: »Ko smo začeli,« pravi Bojan Vidmar, »so se na tekmovanje prijavili predvsem močni fantje. Z leti pa se je pokazalo, da to le ni dovolj, da so tudi za to tekmovanje potrebni treningi, da sta ob moči potrebna še spretnost in nekaj pametnega razmisleka« (Matjaž 2002).

Ob sindromu Martina Krpana je izrazito poudarjanje kmetstva kot bistva slovenskega naroda. Mitja Velikonja je menil, da so spomin na izgubljeno domačnost, idilično tradicionalnost, sveto preproščino, enodušno harmoničnost, versko enotnost, družinske vrednote in obsodbe kvarnega, razvratnega vpliva modernega sveta (bili ves ta čas) del diskurza revivalistov in ognjiščarskih političnih gibanj na Slovenskem; v novejšem času pa tudi ekonomske propagande (Velikonja 1996 : 180).

ZA KONEC

Naj k sklepnemu premisleku dodam še nekaj iztočnic. Ob iskanju sledi Martina Krpana sem našel tudi članke, v katerih želijo avtorji opozoriti na zanimivo dogajanje v preteklosti oziroma spodbujajo iskanje identitet. Vedno so bile okrog nas meje, včasih so bile postavljene niže,

včasih više proti severu, in kot takšne so sooblikovale življenje naših prednikov. Vedno so bili cesarji in dacarji in vedno so bili Krpani, ki so si v življenju pomagali z iznajdljivostjo. S temi dejstvi je želel Lucijan Pelicon spodbuditi premislek o tem, kje so lahko nastale zgodbe, ki so jih uporabili pisatelji. Prav bi bilo naposled opomniti vse tiste, ki si, upravičeno ali ne, lastijo znamenite knjižne junake, da se določene pripovedi pojavljajo vsepovsod in da so last vseh (Pelicon 2000). Ob preučevanju zgodovinskega dogajanja v Kopru in obmorskih mestih je postal pozoren na omembe zapore meje med beneško Istro in Trstom, ki je koristila Trstu. Drug tak podatek je bil, da so v 14. stoletju v Kopru tovarnikom rekli Kranjci. Omenil je tudi angleško blokado, ko so angleški kapitani mimo nje tovarnikom posredovali angleško sol. V opisanih dejstvih je videl Krpana samega. Po njegovem mnenju je Levstik vse skupaj slišal, ko je prišel za učitelja k Vilharju na grad Kalc in v Senožeče. Takšni »dokazi« pa imajo tako veliko nasprotnikov kakor tudi zagovornikov. Naj navedem le omembo enega mojih sogovornikov, ki je opozoril na pogovor med Krpanom in cesarico: takrat se je Krpan držal, da je bil hudemu vremenu podoben, kakor bi se za Mokrcem bliskalo. Pripovedovalec je v tem videl potrditev, da je bil Krpan doma tam, kjer se vidi Mokrc, to pa je lahko le na cerkniškem območju in na Blokah.

Martinova cesta (avtor: Marino Samsa; Trobič 2005).

Tihotapsko izročilo, ki ga prinaša Krpan, je bilo veskozi tako živo, da se v spremenjenih oblikah nadaljuje še danes. Ne gre za konec tihotapljenja, temveč za spremenjene oblike in načine; tako je pred desetletji odprta meja proti Italiji omogočila romarske nakupovalne pohode na znameniti tržaški Ponte Rosso, glavno zbirališče vseh balkanskih in še katerih tihotapcev. To pa je že druga zgodba.

Kontrabant je bil nuja, sta povedala Koprčana. Slovenija je bila vedno obdana z mejami in vedno je bilo treba čez kaj prenesti. Še posebej je bilo to izrazito v primorskem delu. Ko je bilo zaledje odrezano od Trsta, so ljudje ostali brez zaslužka in takrat so se morali znajti. Ko so človeku presekanе vitalne komunikacije, se znajde po svoje; če mu zagradiš cesto in jo ogradiš, bo ograjo preplezal, in tako naprej. V Trst so, na primer, spretno spravili pršut, tako da so si ga ženske navezale pod krilo in ga prenesle čez mejo. Primerilo se je, da je ženska prenesla čez mejo živega petelina, ki je zakikirikal prav na tržaškem pomolu, pred carino, ko je odbila njegova ura. Kokošja jajca so poskrili v oslovka ušesa in zgodilo se je, da je osel pred carino otresal z glavo in jajca so popadla na tla pred cariniki.

REFERENCE

- Burke, Peter 1991 (1978) *Junaci, nitkovi i lude: Narodna kultura predindustrijske Evrope*. Zagreb: Školska knjiga.
- Darovec, Darko 2005 *Davki nam pijejo kri*. Koper: Znanstveno-raziskovalno središče (Knjižnica Annales Majora).
- Giordano, Christian 1995 'The Gulf Between State and Citizens in Complex Societies: An Interpretative Approach to Political Anthropology.' V: *MESS: Mediterranean Summer School, Piran, Slovenia, 1994–1995*. Borut Brumen in Zmago Šmitek, ur. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo. Str. 57–69.
- 2001 *Ogledi o interkulturnoj komunikaciji*. Beograd: XX. vek (Biblioteka XX vek; 121).
- Hladnik, Miran 2002 Pa začnimo pri Krpanu. *Sodobnost* 66(2): 227–37.
- Košuta, Miran 1996 *Krpanova sol: Književni liki in stiki na slovenskem zahodu: Študije in eseji* Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Matjaž, Asja 2002 'Štajerec Boris, novi Martin Krpan.' *Večer*, 12. 9., str. 38.
- Musek, Janek 1994 *Psihološki portret Slovencev*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Pelicon, Lucijan 2000 'Po kom se je zgledoval Fran Levstik?' *Primorske novice*, 11. 11., str. 6.

- Pogorelec, Špela in Nataša Rogelja 1998 *Solni kontrabant – ilegalna trgovina s soljo iz Sečoveljskih solin v obdobju med obema vojnama do leta 1945*. Diplomatska naloga. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo.
- Rotar, Braco 1993 'Kje je Mediteran?' *Časopis za kritiko znanosti* 21(158–159): 15–24.
- Sitar, Sandi 1999 *Sto pričevanj o slovenski zgodovini*. Ljubljana: Prešernova družba.
- Skušek Močnik, Zoja 1978 'Krpanov teorem.' *Problemi* 16(177–180): 199–216.
- Trobič, Milan 2003 *Furmani: Po cesarskih cestah skozi Postojnska vrata do morja in naprej*. Logatec: Občina Logatec in Založba Amata.
- 2005 *Po Krpanovih sledeh*. Logatec: Založba Amata.
- Trstenjak, Anton 1991 *Misli o slovenskem človeku*. Ljubljana: Založništvo Slovenske knjige.
- Velikonja, Mitja 1996 *Masade duha – razpotja sodobnih mitologij*. Ljubljana: Zbirka Sophia.
- Žele, Andreja 1996 *Kako so živejli in si delali kratek cejt: Kratke štorije s Pivškega*. Ljubljana: Kmečki glas (Glasovi; 12).